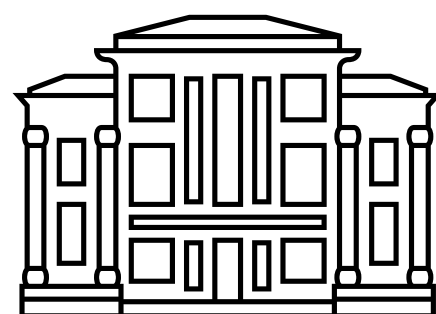

MAREK EDELMAN – BOHATER NIEPOKORNY (1919–2009)

Portret Marka Edelmana z okresu
uwięzienia w getcie warszawskim
Domena publiczna

DZIAŁACZ, SOCJALISTA

Marek Edelman urodził się w Homlu (dzisiejsza Białoruś) w 1919 lub 1922 roku. Po rewolucji bolszewickiej w Rosji rodzina przeprowadziła się do Warszawy. Tu zmarł jego ojciec, a wkrótce i matka. Miał wtedy 15 lat.

Po śmierci rodziców zamieszkał u znajomych matki, działaczy żydowskiej socjalistycznej partii Bund. W szkole radził sobie słabo, ledwo zdał maturę. Był zaangażowany w działalność lewicowej organizacji młodzieżowej Cukunft. Całe życie był wierny ideałom socjalizmu.

Wiec zorganizowany przez partię Bund, lata 20. lub 30. XX wieku
Ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego

UTWORZENIE GETTA WARSZAWSKIEGO

Od wybuchu II wojny światowej w 1939 roku Żydzi byli obiektem szczególnych represji. Już jesienią tego roku w wielu polskich miastach Niemcy zaczęli tworzyć getta, w których skupiali ludność żydowską. Największe z nich zostało utworzone w Warszawie. Jego bramy zostały zamknięte 16 listopada 1940 roku. W szczytowym okresie uwięziono tu około 460 tysięcy Żydów.

Budowa muru getta, 1940
Ze zbiorów Muzeum Holokaustu
w Waszyngtonie

GONIEC

Marek Edelman od początku wojny był zaangażowany w działalność konspiracyjną Bundu. Organizował wydawanie, druk i kolportaż gazety „Za Naszą i Waszą Wolność”, w której omawiano bieżące wydarzenia na froncie i dyskutowano o kształcie powojennej Polski. W getcie pracował jako goniec w szpitalu pediatrycznym przy ulicy Siennej.

Szpital Dziecięcy Bersohnów
i Baumanów przy ulicy Siennej
w Warszawie, lata 30. XX wieku
Ze zbiorów Narodowego Archiwum
Cyfrowego

WIELKA AKCJA LIKWIDACYJNA GETTA WARSZAW- SKIEGO

Żydzi oczekujący na Umschlagplatz
na deportację
Domena publiczna

22 lipca 1942 roku Niemcy przystąpili do likwidacji getta w Warszawie i deportacji Żydów do Treblinki. Codziennie z Umschlagplatz odjeżdżały załadowane ludźmi pociągi towarowe. Przez niespełna dwa miesiące Niemcy wywieźli do obozu zagłady w Treblince i tam zamordowali blisko 300 tysięcy Żydów.

Marek Edelman, korzystając z przepustki gońca, która umożliwiała mu przemieszczanie się po getcie, codziennie przychodził na Umschlagplatz i wyprowadzał z niego ludzi.

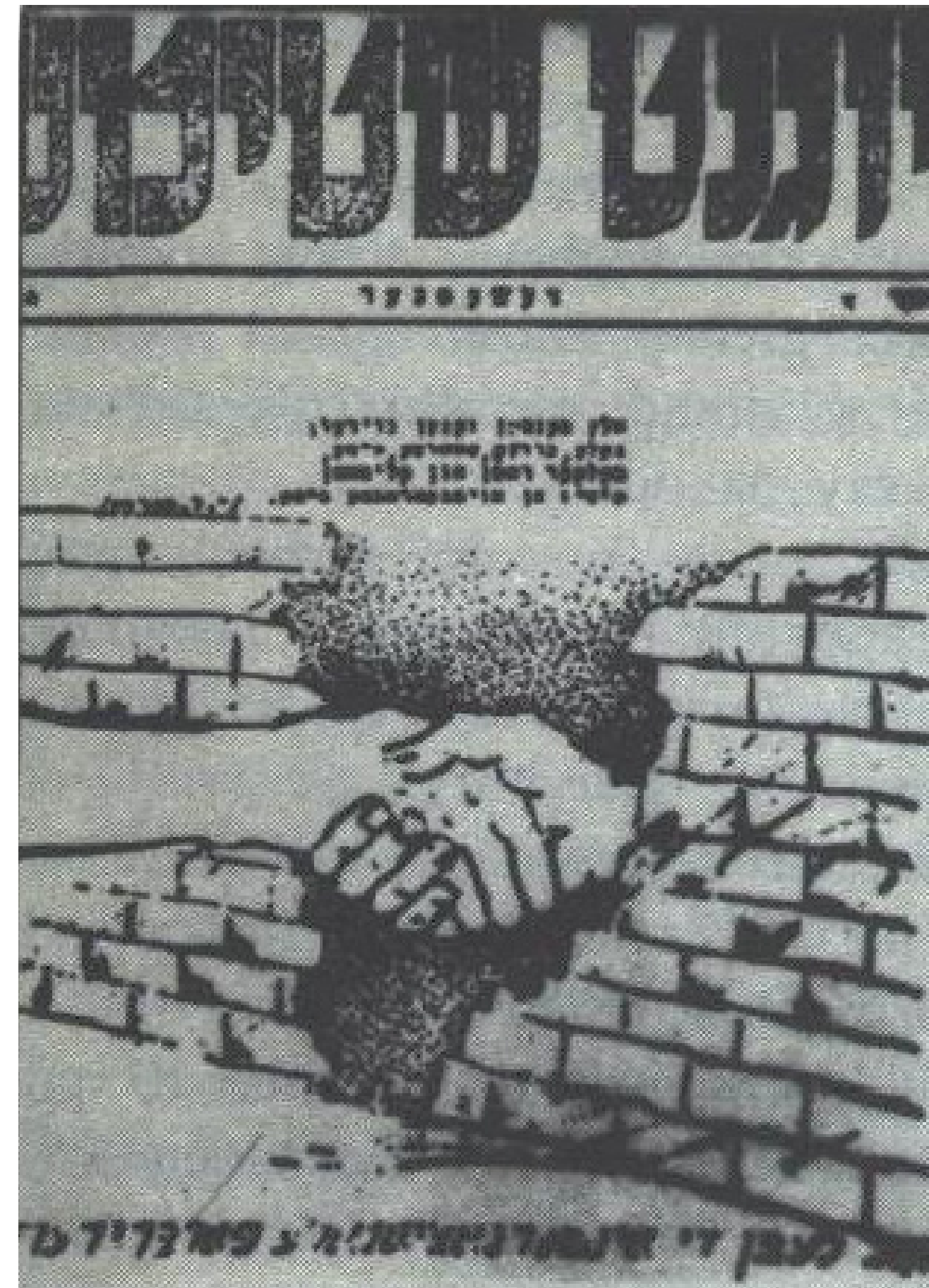

Mogłem zostawić dwie, trzy osoby dziennie, a na Umschlagplatz spędzano każdego dnia tysiące. To nie są proste decyzje. Starłem się ocalić tych, których znałem, którzy robili ze mną podziemną robotę, bo uważałem, że jeśli ich uratuję, to jest szansa, że będzie trwał nasz opór. [...] Czy mam mieć wyrzuty sumienia, że nie uratowałem tysięcy? Gdybym miał tak myśleć, to równie dobrze mógłbym sobie powiedzieć: albo wszyscy, albo nikt. Miałem nie ratować nikogo?

ŻYDOWSKA ORGANIZACJA BOJOWA

28 lipca 1942 roku członkowie przedwojennych młodzieżowych organizacji żydowskich utworzyli Żydowską Organizację Bojową (ŻOB). Głównym celem organizacji było przygotowanie zbrojnego oporu w przypadku kolejnych deportacji. Starano się nawiązać kontakt z polskim podziemiem zbrojnym i pozyskać broń. Komendantem ŻOB został Mordechaj Anielewicz. Marek Edelman był jedną z czołowych postaci w organizacji.

Plakat wydany przez Żydowską
Organizację Bojową
Domena publiczna

19 kwietnia – 16 maja 1943

POWSTANIE W GETCIE WARSZAWSKIM

19 kwietnia 1943 roku Niemcy wkroczyli do getta z zamiarem jego całkowitej likwidacji. Spotkali się ze zbrojnym oporem bojowników żydowskich. Marek Edelman został dowódcą oddziału ŻOB, który walczył na terenie tzw. szopu szczotkarzy przy ulicy Świętojerskiej. Niemcy, paląc systematycznie dom po domu, likwidowali poszczególne punkty oporu, powstanie wygasało. Po śmierci Mordechaja Anielewicza 8 maja 1943 roku na czele powstańców stanął Marek Edelman. 10 maja wraz grupą bojowców przedostał się kanałami na aryjską stronę.

Płonący budynek w getcie,
kwiecień 1943
Domena publiczna

1 sierpnia 1944 – 3 października 1944

POWSTANIE WARSZAWSKIE

Powstanie w getcie warszawskim zakończyło się klęską. W gruzach getta i innych częściach miasta ukrywali się nieliczni ocalali Żydzi. Marek Edelman najbliższe miesiące spędził w Warszawie, stale zmieniając kryjówki. Ostatnią było mieszkanie przy ulicy Leszno 18. Tam zastał go wybuch powstania warszawskiego. Marek Edelman włączył się do walk, zgłaszając się do oddziałów Armii Ludowej. Po upadku powstania z grupą przyjaciół z ŻOB ukrywał się w Warszawie, a następnie w Grodzisku Mazowieckim, gdzie zastało go wyzwolenie.

Ruiny getta warszawskiego
po wojnie, 1945
Domena publiczna

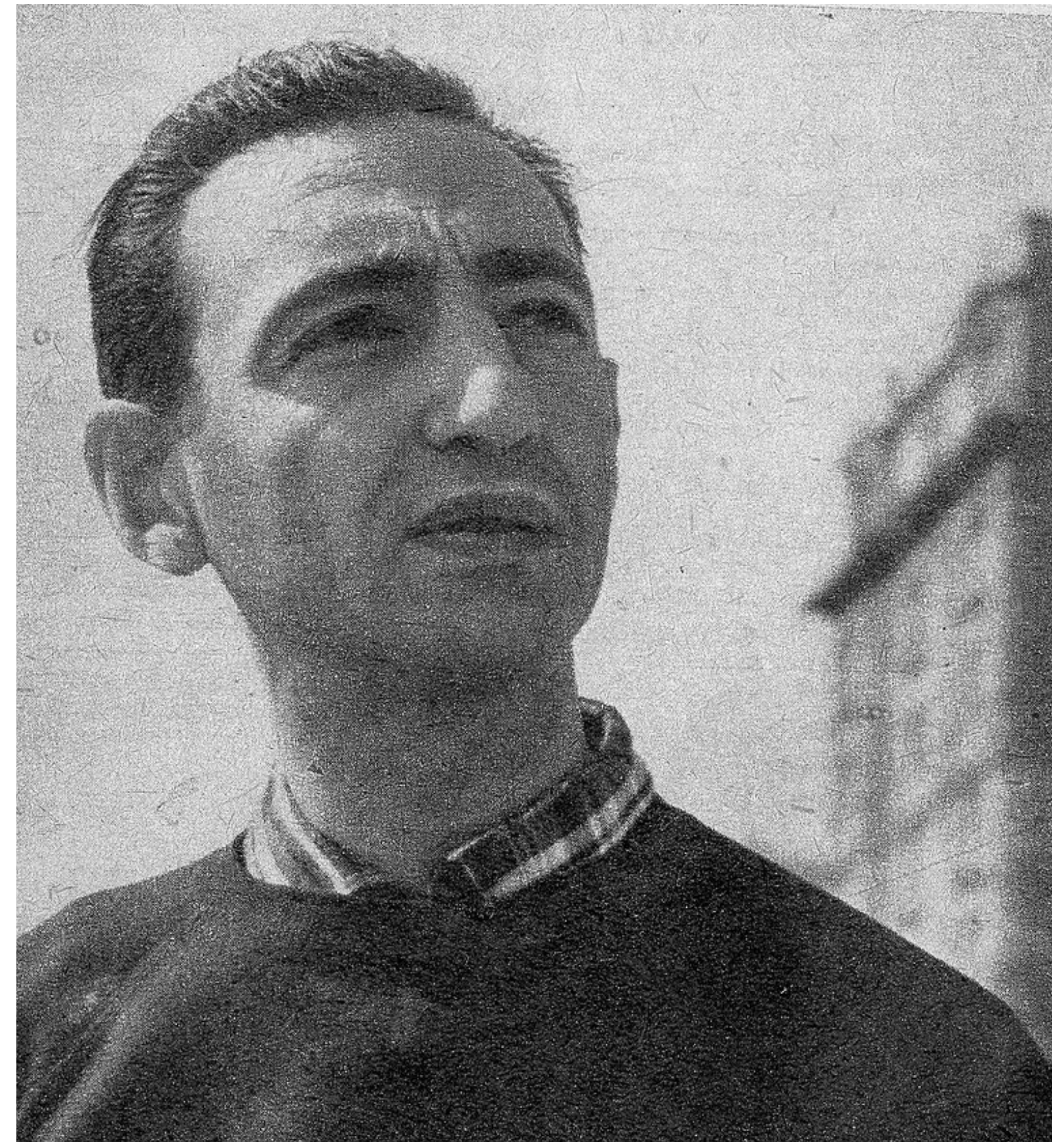
LEKARZ

Po wojnie Marek Edelman wraz z żoną Aliną Margolis-Edelman, uczennicą i pielęgniarką w Żydowskiej Szkole Pielęgniarek Luby Blum, również uczestniczką obu powstań, zamieszkał w Łodzi.

Tu rozpoczął studia medyczne. Borykał się z traumą wojenną i depresją. Po ukończeniu medycyny w 1951 roku został kardiologiem. W tej dziedzinie odniósł wiele sukcesów, m.in. wprowadził w Polsce nowatorską metodę leczenia schorzeń sercowych.

Portret Marka Edelmana
z lat 60. XX wieku
Domena publiczna

MARZEC 1968 ROKU

W marcu 1968 roku władze komunistyczne rozpętały antysemitkę kampanię propagandową. W tam czasie z powodu żydowskiego pochodzenia zarówno Markowi Edelmanowi, jak i jego żonie nie przyjęto rozpraw habilitacyjnych. Alina Margolis-Edelman, podobnie jak wielu polskich Żydów w tym czasie, zdecydowała się na emigrację do Francji wraz z dwojgiem dzieci. Marek został w kraju.

Pożegnania na Dworcu Gdańskim,
skąd wyjeżdżali emigranci marcowi
Fot. E. Turlejska

W OPOZYCJI

W połowie lat 70. XX wieku Marek Edelman rozpoczął działalność w opozycji demokratycznej. Od początku lat 80. należał do czynnych członków Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. 13 grudnia 1981 roku został zatrzymany przez milicję w swoim domu w Łodzi i osadzony w więzieniu w Łęczycy.

Wywołało to falę protestów na Zachodzie i interwencji wielu wpływowych osób i środowisk. Już 16 grudnia został uwolniony.

W WOLNEJ POLSCE

W 1989 roku wziął udział w obradach Okrągłego Stołu. Po obaleniu komunizmu angażował się w życie polityczne i społeczne. W latach 1989–1993 był posłem na Sejm RP. Dla wielu środowisk stał się niekwestionowanym autorytetem moralnym. Zawsze bezkompromisowo stawał w obronie prześladowanych.

U honorowany wieloma odznaczeniami, w tym Orderem Orła Białego. Zmarł w Warszawie 2 października 2009 roku. Został pochowany na cmentarzu żydowskim na Woli, obok towarzyszy broni z powstania w getcie warszawskim.

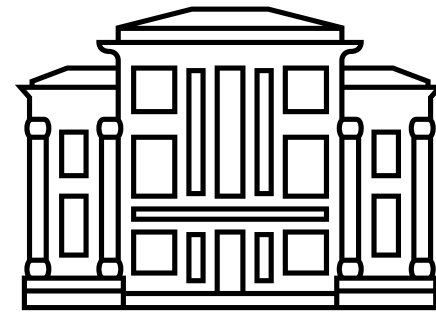
STRAŻNIK PAMIĘCI

Za życia mawiał o sobie, że jest strażnikiem 400 tysięcy warszawskich grobów Żydów. Był to jeden z głównych powodów, dla których nie chciał nigdy na stałe opuścić Polski. Co roku 19 kwietnia, by uczcić ich pamięć, Marek Edelman składał bukiet żółtych kwiatów pod pomnikiem Bohaterów Getta.

Mural wykonany przez Dariusza Paczkowskiego upamiętniający Marka Edelmana, 2016
Fot. M. Czechowicz

STOWARZYSZENIE
ŻYDOWSKI INSTYTUT
HISTORYCZNY W POLSCE